

Die verteenwoordigende lede van die Vroue-aanvaarding (dr. Mercedes van der Merwe, mevv. Johanna Raath, Alice Glück, Lola Dunston en mej. Judy van Eeden, kelindogter van dr. S. H. Pellisier, met die linoosnee van wesffasadegeboue) maak maak hulle gereed om die pleitskrif en geskenk aan die Privaatsekretaris van die Eerste Minister te gaan oorhandig.

Foto: Oggendblad

"With the irresistible certainty of a flood, they slowly filled
amphitheatre.

"From windows high above, Afrikaners, separated from their
'susters' by foreign idolatry and blindness to their own history and
national honour, peeped out, confident that they could not be seen or
recognised.

"But we know them," is how he described the scene.

VORSTER KEEPS SILENT OVER SQUARE

PRETORIA NEWS, 6.8.1975

THE Prime Minister, Mr. Vorster, is remaining tight-lipped over the
"Save Church Square" petition which was handed to his office yesterday.

A spokesman for Mr. Vorster's office said the petition had been
handed to the Prime Minister, but "no comment" was the official reply
to questions.

Mr. Vorster is being seen as the final judge of appeal by conserva-
tionists fighting to save the Square's historic western facade.

They say only he can reverse the Cabinet decision to demolish the
buildings

Some observers see last week's unofficial briefing session between
Mr. Vorster, a Post Office representative and the private firm involved
in redesigning the facade as an indication that a rethink is on the cards.

Meanwhile, Dr. S. Meiring Naude, chairman of the Simon van der
Stel Foundation, has said about 150 000 people have come out in
support of preserving the Square.

In the foundation's annual report, Dr. Naude says: "Taking a count
of the membership of the bodies that we know have come out for the
preservation of the western facade, one soon reaches a figure of 150 000.

"We cannot see how such a massive demonstration of protest, of
abhorrence for this plan of destruction of so important a part of South
Africa's national heritage, can be ignored by the powers that be."

BURGERKOMITEE VIR DIE BEWARING
EN RESTOURASIE VAN KERKPLEIN

Pleitskrif

gerig aan

DIE EERSTE MINISTER
VAN
SUID-AFRIKA

SY EDELE B. J. VORSTER

Uniegebou
Pretoria
5 Augustus 1975

DIE PLEIDOOI MOSIE

„Hierdie openbare byeenkoms versoek die regering van die Republiek van Suid-Afrika om toe te sien dat die geboue aan die westekant van Kerkplein, Pretoria, te wete; die Ou Nederlandse Bank, Law Chambers, Cafe Riché, Poskantoor, Nasionale Bank, Ou Munt, Kirknessgebou, en die Kapitoel, tesame met die Ou Raadsaal en die Paleis van Justisie in hulle geheel op hulle huidige plekke bewaar, versorg en in gebruik gestel word vir doeleindes wat mense na die Plein sal aantrek.

En ten tweede, dat die Plein self herbeplan word vir gebruik deur mense.”

Enparig aangeneem deur die aanwesiges op Kerkplein Saterdag 26 Julie 1975 deur opsteek van hande, aanbring van handtekeninge, en die indiening van boodskappe, telegramme en briewe by, deur en na die vergadering.

BURGERKOMITEE VIR DIE BEWARING EN RESTOURASIE VAN KERKPLEIN

Posbus 558, PRETORIA 0001 RSA

5 Augustus 1975

Sy Edele B. J. Vorster

Eerste Minister

Uniegebou

PRETORIA

0002

Hooggeagte mnr. Vorster,

KERKPLEIN, PRETORIA: PLEIDOOI OM BEWARING

Ons, die lede van die Burgerkomitee, wil hiermee aan u vir u welwillende aandag, oorhandig 'n pleitskrif vir die behoud van al die geboue wat die Wesfasade van Pretoria se Kerkplein uitmaak. Die bedoelde geboue word in ander meegaande stukke nader omskryf.

Die pleidooi hierby aangeheg, geniet die ondersteuning van 29 000 persone uit alle uithoeke van Suid-Afrika. Dit is 'n pleidooi van 6 925 mense wat die geleentheid gebied is om vrywillig in die openbaar hulle handtekening te gee, en ander Suid-Afrikaners wat deur briewe, telegramme en boodskappe hul steun aan die pleidooi toegesê het.

Die geleentheid wat gebied is het die vorm aangeneem van 'n openbare vergadering op Saterdag 26 Julie 1975 op Kerkplein. Die vergadering het in 'n goeie gees ordelik verloop. Geleentheid is gebied aan enige persoon om vir of teen die behoud van die Wesfasade standpunt in te neem. Geen voorstander van die sloping van die bedoelde geboue het van die geleentheid gebruik gemaak nie. Die vergadering is deur die loop van sy duur van vier ure deur minstens 10 000 mense bygewoon.

'n Pretoriase dagblad het verlede maand 'n stemming onder sy lesers gehou, 5 054 stemme is uitgebring waarvan 96,3% ten gunste van die behoud van die Wesfasade was.

Ons meen dat dit en die ondersteuning wat ons pleitskrif so duidelik geniet, afdoende bewys is dat Kerkplein met sy bestaande geboue, wat hulle argitektoniese en historiese meriete ook al mag wees, in die harte van Suid-Afrikaners 'n tere en gewaardeerde plek inneem.

Dit is ons eerlike oortuiging dat die bewaring en restourasie van die Wesfasade-geboue in besonder en van Kerkplein in die algemeen, die wens van die meerderheid geskiedenis- en omgewingsbewuste burgers van Pretoria en Suid-Afrika is.

Ons weet dat die Regering reeds besluit het dat die onderhawige geboue gesloop mag word. Daarom wend ons ons na u, daarom is ons pleitskrif aan die Eerste Minister gerig. Slegs u kan nog daardie besluit laat verander. Dit is ons pleidooi.

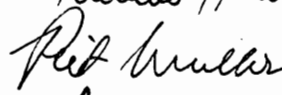

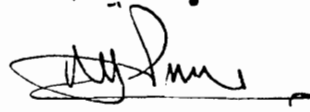
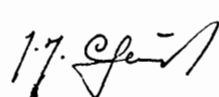
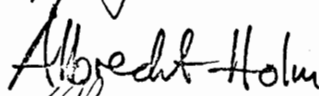

Met hoogagting,
Vriendelike die uwe,

RESULTAAT VAN DIE PLEITVERGADERING
HANDTEKENINGE

geoudit	6 472
op lyste laat ingedien	453
Handtekeninge totaal	<u>6 925</u>
Plus	
BRIEWE, TELEGRAMME, BOODSKAPPE	
Individue en gesinslede	244
Argitekte	149
Lede van verenigings, besture en groepe	2 805
	<u>10 113</u>
Plus	
Telegram van T.O. namens Transvaalse onderwysers	13 000
Brief van ATKV (SAS & H) namens lede	6 306
Totaal	<u>29 419</u>

By die bepaling van die aantal stemme verteenwoordig deur 'n brief, boodskap of telegram is, in die gevalle waar die stuk nie na 'n spesifieke getal lede verwys nie, die volgende formule toegepas:

Gesin=3, Vennootskap of firma=5, Bestuur=10, Vereniging=20.

MARAI & VENNOTE

GEOKTROOIEERDE REKENMEESTERS (S.A.)
GEREGISTREERDE REKENMEESTERS EN OUDITEURS

H. B. Marais, B.Com., C.A. (S.A.)
M. J. Swart, M.Com., C.A. (S.A.)
H. Pistorius, M.Com., C.A. (S.A.)
J. P. la Grange, B.Com., C.A. (S.A.)
W. P. J. Steenkamp, B.Com., C.A. (S.A.)

Posbus 23,
PRETORIA. 0001.
Telefoon 28767/8/9
Van Erkomgebou 601,
Pretoriusstraat 217,
PRETORIA. 0002.

1 Augustus 1975

Verw.

Mnr. Steenkamp

/HdB

SERTIFIKAAT

Hiermee sertifiseer ons dat ons die voorgelegde lyste van handtekeninge, telegramme en briewe deur die Burger-komitee vir die restourasie en bewaring van Kerkplein ontvang, wat ten gunste van die behoud van die geboue aan die westekant van Kerkplein, Pretoria nagegaan het en dat onderstaande getalle korrek is:

6 472 handtekeninge op lyste

75 briewe en telegramme van argitekte

124 briewe en telegramme van individue

26 briewe en telegramme van verenigings en organisasies

MARAI & VENNOTE

Per: W. P. J. Steenkamp.

DIE 26 LEDE VAN DIE BURGERKOMITEE

Mev. M. Ackermann (Sangeres); dr. M. van der Merwe (mev. M. Bam) (Geneesheer); mev. Lola Dunston (Kunstenares); dr. T. Dunston (Geneesheer); prof. dr. P. C. Coetzee (Professor); gen. H. B. Klopper (Oud Kommandant-Generaal); mnr. P. de Wet (Sakeman); mnr. W. Bregott (Advertensiebestuurder); mnr. A. Holm (Argitek); mnr. C. Beyers (Argitek); mnr. J. Meiring (Argitek); mnr. R. I. B. Alexander (Argitek); mnr. D. E. Brook (Bourekenaar); dr. W. H. J. Punt (Historikus); mnr. W. J. Punt (Bewaringskundige); mnr. P. Muller (Uitgewer); mnr. V. de Kock (Oudheidkundige); mnr. S. O. Goodwin (Sakeman); mnr. A. Fair (Eiendomsontwikkelaar); mnr. W. Heer (Sakeman); prof. dr. J. J. Gluck (Professor); prof. dr. P. G. Nel (Professor); mnr. T. Honiball (Argitek); dr. H. M. Rex (Argivaris); mej. J. van Eeden (Lektrise); mnr. W. Jacobson (Sakeman).

DIE SPREKERS, 26 JULIE 1975

Mnr. M. C. de W. Nel (Oud Kommissaris-Generaal); mnr. Hans Abraham (Oud Kommissaris-Generaal); mev. J. M. Raath (Presidente, SAVF); mnr. A. Holm (Argitek); dr. W. H. J. Punt (Historikus); mnr. P. van der Westhuizen (Ingenieur); dr. J. P. Claasen (Predikant); mnr. A. Mocke (Skoolhoof, Swellendam); mnr. P. Muller (Uitgewer); prof. dr. P. G. Nel (Voorsitter, Pretoriase Afrikaanse Kultuurraad); prof. dr. H. L. de Waal (Wetenskaplike); mnr. D. Pretorius (Fotograaf); mev. G. Pretorius (Huisvrou); mnr. M. de Beer (Pensioenaris); mev. L. Dunston (Kunstenares); prof. dr. P. C. Coetzee (Professor); dr. O. Reisener (Wetenskaplike); mnr. S. O. Goodwin (Sakeman); dr. H. M. Rex (Argivaris); mnr. I. J. Lötzt (Argitektuurstudent); mnr. I. van der Walt (Vakman); Klaas Steyn (Skoolseun); prof. A. Burger (Professor in Argitektuur).

ENKELE OPMERKINGS DEUR DIE VERSKILLENDE SPREKERS EN SKRYWERS

- Die geboue is vandag „dood” omdat die Plein dood is aangesien hy vir 'n busteterminus gebruik word en in sy huidige nie vir gebruik deur mense beplan is nie. Dti is nie die geboue wat die Plein dood-maak nie.
- Die nuwe geboue word blykbaar vir agter die oues beplan en nie op hulle plekke nie. Waarom dan die oues sloop?
- Dit is nie die beste plek vir H.P.K. nie (naby stasie sou 'n beter plek wees). Waarom nie 'n takkantoor met toonbankdienste op die Plein, en die H.P.K. naby stasie?
- Om dieselfde akkommodasie te verskaf as wat die ou geboue vandag bied sal etlike miljoene kos. Die geboue moet net opgeknop word, dan is hulle bruikbaar.
- Die ou geboue se onderhoudskoste is niks meer as die van ander geboue nie — hulle energieverbruik is minder as 'n kwart van die van nuwe geboue. Ons beweeg in 'n tyd van energieskaarste in.
- Daar is verskeie ondernemings wat met graagte wil vestig in die ou geboue mits die Plein restoureer word.
- Is dit nodig om spesifiek onder daardie geboue te graawe?
- Die nuwe planne kan met min moeite so gewysig word dat die ou geboue behoue bly. Koste hieraan verbonde sal nie naby die bedrag wees wat bespaar word deur die geboue te behou.
- Navorsing wat intussen uitgevoer is het feite aan die lig gebring i.v.m. die geboue se geskiedenis, beeldhouers en argitekture waarvan die Administrasie en Poskantoor en hulle raadgewers nie bewus was en/of wat hulle nie in ag geneem het nie.
- Die ou geboue is onvervangbaar. Ons het vandag nie die vakmanskap of geduld om so iets te maak nie.
- 'n Stad het wyer aspekte as die gewone utiliteêre ook nodig. Die mens het behoeftes aan emosionele gewaarwording wat hom in sy sielkundige lewe ten goede kom en gemoedsrus gee. Dit help nie om net van 'n rustiger tydgees te lees of prente te kyk nie, mens het tasbare bewys daarvan nodig in jou alledaagse midde.
- Sonder die ou geboue gaan die stadsbeeld arm en eensydig wees. Dit is hulle wat Pretoria onderskei van enige stad in Afrika.
- Die klem verskuif van blote bewaring na versorging en gebruik.
- 'n Amfiteater sal 'n wit olifant wees. Ons het een en hy word selde gebruik. Dit is baie onaantreklik vir mense in alledaagse gebruik.
- Ons beweeg as volk uit 'n pionierstadium oor na 'n begrypende stadium; van mense wat net meer en meer wil hê na mense wat na kwaliteit soek; van mense wat „maak en breek” na mense wat versorg. Ongelukkig beleef ons nou en dan terugslae soos hierdie slopingswaan, maar die algemene mening is daarteen gekant.
- Versorging van erfgoed gee 'n tasbare samehorigheidsgevoel met verlede — en sodoende 'n band en hoop vir die toekoms.
- Nasionale trots word geskend deur aan die hart van die land te breek.
- Volksmoreel word 'n nekslag toegedien deur die lewenstake van ons voorouers af te laat breek deur onself. Dit beïnvloed elkeen in sy huidige taak.
- Die eenheid van die tien geboue is hulle grootste argitektoniese bate, nie die detail aan één of twee van hulle nie. Hierbenewens het die geboue geskiedkundige en kultuurhistoriese waarde. Die

argitektoniese en kulturele ontwikkeling oor 'n lang tydperk kan hier op een plek gesien word. Waarom die prent verdraai deur dele te knip asof dit iets is wat gesensor moet word?

- Die geboue is doelbewus beplan om met mekaar saam te smelt en slaag ook daarin. 'n Toringgeboue probeer altyd domineer — sien moderne toringgeboue en sulkes uit die ou tyd, by Bologna wat simbolies is van die magstryd tussen die twee vorstefamilies. Torings stry. Hierdie geboue verkeer rustig en gesellig saam en maak staat op mekaar se geselskap. Daarom is dit so aangenaam vir mense om met die geboue te verkeer. Die mens is nie tuis onder die magsvertoon van toringgeboue of „prestige geboue” nie.
- Sonder die ander geboue sal die Ou Raadsaal en Paleis van Justisie belaglik gemaak word en uitsteek soos twee seer duime.
- Indien die geboue se argitektuur nie tipies Suid-Afrikaans is nie, geld dit ook vir die Raadsaal en Paleis van Justisie s'n of wat dit betref die Uniegebou. Dit is regtig ook nie 'n maatstaf vir goeie argitektuur nie.
- Indien die geboue „nie goeie argitektuur is nie” is dit nog geen rede vir sloping nie. Dan sou baie in die slag bly.
- Die Raadsaal en Paleis van Justisie is tans die twee hoofgeboue. Indien die ander ou geboue vervang word deur 'n indrukwekkende „beplande fasade” van 7 verdiepings, sal daardie rang-orde net omgekeerd wees en die twee hoofgeboue sal verdwerg en onbelangrik verskyn.
- Daar is geen behoefte aan om die plein se oppervlakte te vergroot nie. Dit is reeds 'n groot plein, gemeet aan menslike standaarde, en 'n vergroting sal hom net onpersoonlik maak.
- Die geboue staan op „duur grond”. Dit is egter 'n kunsmatige prys a.g.v. massasonering. Stel voor om die massasonering te bevries op dié wat werklik deur die geboue opgeneem word en die res oor te plaas na ander grond in besit deur dieselfde eienaar. Dit kan 'n presedent skep wat die Stadsraad met voordeel ook elders kan aanwend.
- Die Plein se geboue is geskiedkundig 'n deel van Europa-in-Afrika.
- As ons gister se spore uitwis, wat sal môre met óns maak?
- Die Plein se geboue is 'n simbool van samewerking van verskillende volksgroepe. Ons nader vandag weer daardie samehorigheidsgevoel. Wil ons dan die ou simbool hiervan uitwis?
- Die las van die Plein kan maklik in 'n groot toeristaantreklikheid en dus 'n bate, omskep word deur restourasie en gebruik.
- Die onderhawige geboue is destyds nie deur die Staat opgerig nie. Dit maak hulle geskiedkundig waardevol, want toe sowel as nou het die Staat sowel as die privaat persoon geskiedenis gemaak en kultuur word eerder deur die volk gemaak as deur die Staat. Dit is dus goed om die Burgery se aandeel langs die van die Staat te toon om te wys so was dit en so sal dit hopelik bly dat die Burger netsowel sy bydrae lewer as die Staat.
- Die voorstelle van die Kerkpleinkomitee het toendertyd reeds baie besware uitgelok.
- Waarom word die Kerkpleinkomitee se argumente en oorweegredes nie bekend gemaak nie. Daar word net gesê „na grondige oorweging is besluit”.

Die indrukwekkende Staatsgebou van die Zuid-Afrikaansche Republiek (ook bekend as die Ou Goewernmentsgebou en Ou Raadsaal) vorm die suidelike gedeelte van die wefasade. Die gebou is in 1887/8 ontwerp deur Sytze Wierda, Gouvernementsingenieur en Architect, en is in Julie 1892, in dieselfde jaar en maand waarin pres. Kruger die hoeksteen van die Nasionale Bank - en Muntgebou gelê het, van boukontraakteur J. J. Kirkness in ontvangs geneem. Foto: S. P. Engelbrecht-museum

- Behalwe hooggeplaasde en gesiene persone, kultuurbewuste persone en verenigings, is daar nou die duidelike stem van die burgers. Die volk meen dat die geboue bewaar, versorg en gebruik moet word en voel hulle waarde aan.
- Van alle foutiewe besluite wat geneem kan word is net een onherroeplik en dit is sloping.

DIE PAMFLET

Die tweetalige, geïllustreerde pamflet, wat deur die Burgerkomitee saamgestel is en hoogtepunte uit die geskiedenis van die Pretoriase Kerkplein en 'n verwysing na die historiese geboue van die wesfasade bevat, het deel uitgemaak van die pleitskrif wat aan die Eerste Minister oorhandig is. Die inhoud daarvan word egter weens 'n gebrek aan ruimte nie hier weergegee nie.

DIE HISTORIESE GEBOU VAN DIE WESFASADE

Wanneer daar aan die **wesfasade van die Pretoriase Kerkplein** gedink word, word dit baie gou duidelik dat die **Goewermmentsgebou** en die **Paleis van Justisie** argitektonies, kunshistories en histories as 'n belangrike en normgewende onderdeel van die wesfasade beskou moet word.

Die **Goewermmentsgebou** is in 1887-1888 ontwerp deur 'n Fries, Sytze Wierda. „Gouvernements Ingenieur en Architect“ van die Zuid-Afrikaansche Republiek, in die **Italiaanse of Vroeë Renaissanceboustyl** en in 1891/2 voltooi en in ontvangs geneem.

Nadat die Nasionale Bank en Munt der Zuid-Afrikaansche Republiek in 1890 tot stand gekom het by wyse van 'n konsessie aan 'n internasionale konsortium en die **Nasionale Bank- en Muntgebou** in 1893 opgerig is, die **Law Chambers** in 1893/4 en die **Nederlandsche Bank- en Credietvereniging-gebou** in 1896/7, is die **Paleis van Justisie**, wat in die tweede helfte van die negentigerjare deur argitekte van die Departement van Publieke Werken onder leiding van Sytze Wierda, die destydse „Hoofd van Publieke Werken“, ook in die **Italiaanse Renaissanceboustyl** ontwerp is, in 1897-1899 aan die noordekant van en reg teenoor die Goewermmentsgebou opgerig. Die boustyl waarin die Paleis van Justisie ontwerp is, is deur Wierda self beskrywe as die „**moderne monumentaal-bouw**“. Aangesien al vyf geboue wat aan die westekant van Kerkplein teen die einde van die vorige eeu deur die Staat en private belange opgerig is, in skaal en styl bymekaar aangepas het en almal, sonder enige uitsondering, in **variante van die destydse Neo-Renaissanceboustyl** ontwerp is, vertoon die geboue 'n eenheidsbeeld. Sodoende het die wesfasade teen die einde van die vorige eeu reeds in sy belangrikste onderdele vorm aangeneem. Die res van die geboue van die wesfasade, t.w. die **Reserve Investment Buildings (Cafe-Riché-gebou)**, wat in 1905 opgerig is, die **Bank of Africa (Kirkness-gebou)** in 1907 en die **Hoofposkantoor** in 1910-1912/3, het in styl en skaal op hul beurt ook weer aangepas by die bestaande geboue sodat na hul voltooiing, die historiese staats-, semi-staats en sakegeboue, wat oor 'n tydperk van twee dekades ontwerp en opgerig is 'n pragtige en unieke eenheidskarakter volgens boustyl, in die trant van die destydse heersende eklektisisme, en skaal vertoon het en vandag nog op grond van hul intrinsieke argitektoniese

Die Paleis van Justisie wat die wesfasade aan die noordekant van Kerkplein afsluit saam met die Anneksgebou van die Nasionale Bank- en Muntgebou en die Bank van Afrika-gebou. Die Paleis van Justisie is in die tweede helfte van die negentigerjare in die sg. „moderne monumentaalbou” van destyds ontwerp deur Sytze Wierda en argitekte van sy Dept. van Publieke Werke.
Foto: Staatsinligtingsdienskantoor

en onweerlegbare kunshistoriese en historiese betekenis tot die hart van die volk spreek.

Dit bly 'n merkwaardige feit dat die sakemanne van Pretoria in die negentigerjare en in die begin van hierdie eeu hul beperkte geld-middele—in vergelyking met dié van die Staat—opdragte aan hul argitekte gegee het om sakegeboue en semi-staatsgeboue vir die wes-fasade te ontwerp wat volgens skaal en boustyl moes aanpas by die bestaande staats- en sakegeboue. Sonder vrees vir teenspraak kan beweer word dat die argitekte van sake- sowel as die staats- en semi-staatsgeboue aan die westekant van Kerkplein doelbewus daarna gestrewe het en tot 'n groot mate daarin geslaag het om hul geboue in skaal en boustyl te laat aanpas by die „waardige argitektuur“ van die twee normgewende Staatsgeboue. Vir daardie rede vorm die historiese geboue van die wesfasade 'n unieke eenheidsbeeld en -karakter en kan daar nêrens in die Republiek van Suid-Afrika 'n stads- of dorpsplein aangewys word wat so 'n pragtige en estetiese bevredigende eenheidsbeeld vertoon. Hierdie historiese geboue van die wesfasade is 'n weerspieëling van die stand en ontwikkeling van die argitektuur in Pretoria en Transvaal in die tydperk 1890 tot 1910.

Al die geboue, vanaf die Goewermentsgebou tot by die Paleis van Justisie vertoon dieselfde stylkenmerke en almal is sonder uitsondering produkte van die eklektisisme, toe die argitekte in die tweede helfte van die vorige eeu en in die begin van hierdie eeu hul inspirasie geput het uit en teruggegryp het na die historiese style. Openbare en sakegeboue in Europa, Amerika, Engeland en ook in Suid-Afrika is in daardie jare ontwerp in die Italiaanse, Franse, Duitse, Vlaamse en Hollandse Renaissance-boustyl, die sg. Neo- of Neo-Klassieke boustyl, asook in die Neo-Gotiese boustyl. Argitekte van daardie jare, dus ook van die historiese geboue van die wesfasade, was kinders van hul tyd. **Sytze Wierda (Fries; Goewermentsgebou), Frank Emley, Fellow of the Royal Institute of British Architects (Engelsman; Nasionale Bank- en Muntgebou), W. J. de Zwaan lid van Nederlandse argiteksgenootskappe (Nederlander, Nederlandse Bankgebou), Frans Soff (Nederlander, Reserve Investment Buildings (Cafe Riché-gebou), William Hawke (Engelsman, Hoofposkantoor) en T. S. en R. Sladdin, lede van Britse argitektuurinstitute (Engelsmanne, Bank of Africa-gebou (Kirkness-gebou))**, was van die mees vooraanstaande argitekte van daardie jare in Suid-Afrika en in hul geboortelande en het sonder uitsondering hul inspirasie geput uit die historiese style, waarvan hulle tydens hul opleiding en argitekloopbane 'n deeglike studie gemaak en hul verworwe kennis in hul eie skeppings verwerk en toegepas het. Die argitekte het dus eklekties te werk gegaan en juis daarom vertoon die historiese geboue aan die westekant van Kerkplein, wat deur Engelse en Nederlandse argitekte oor 'n tydperk van twintig jaar ontwerp is, 'n merkwaardige eenheidskarakter en -beeld en verteenwoordig hierdie geboue 'n belangrike fase van ons Wes-Europese kultuurerfenis.

Wanneer daar 'n studie gemaak word van die regeringstyd van pres. Kruger, dan is dit opmerklik dat die totstandbrenging van 'n nasionale bank en 'n spoorlyn na Delagoabaai twee van die belangrikste sake van sy politieke beleid en program was. Die oprigting van 'n nasionale bank en munt en die bou van die Oosterlyn het op 'n intieme wyse met mekaar verband gehou en soos die voltooiing van die Ooster-spoor in November 1894 een van die mooiste prestasies van die Krugerbewind was en van groot betekenis vir die Zuid-Afrikaansche Republiek net so was die totstandkoming van 'n nasionale bank en munt in

Sytze Wopkes Wierda (1839-1911), was 'n Fries van geboorte en het in 1887 „Gouvernements Ingenieur en Architect“ van die Z.A. Republiek geword en 'n paar later „Hoofd van Publieke Werken“. As argitek, ingenieur en administratiewe hoofamptenaar het hy 'n belangrike bydrae tot die argitektuur, ingenieurswese (bou van brue en paaie) en die opbou van 'n belangrike staatsdepartement van die Zuid-Afrikaanse Republiek gelewer. Hy was 'n gewone lid van die „Koninklijke Instituut van Ingenieurs“ in Nederland en Ere-Vise-president van die „Zuid-Afrikaanse Genootschap van Ingenieurs en Architecten“. Hierdie tekening van Wierda is deur Anton van Wouw, wat die Wapen van die Republiek op die voorgewel van die Staatsgebou geboetseer het, gemaak.

1890 en die bou van die Nasionale Bank- en Muntgebou in 1893, en daarbenewens die totstandkoming van die Nederlandsche Bank- en Credietvereniging in 1888 en die oprigting van die Nederlandse Bankgebou in 1897, van historiese betekenis. Die Nasionale Bank- en Muntgebou sowel as die Nederlandse Bankgebou verbind ons op 'n aanskoulike wyse met die strewe van ons republikeinse voorvaders om hulle nie net vir staatkundige onafhanklikheid te beywer nie maar om hulle ook te ontworstel aan die destydse knellende ekonomiese wurg-greep wat 'n onafhanklike volksbestaan bedreig en in gevaar gestel het.

Die argitektoniese, kunshistoriese en historiese betekenis van die Nasionale Bank- en Muntgebou, die Nederlandse Bankgebou en die Reserve Investment Buildings (Cafe Riché) word in 'n aanhangsel tot hierdie pleitskrif meer uitvoerig behandel. Ofskoon die **Law Chambers**, die **Bank of Africa** (Kirkness-gebou) en die **Hoofposkantoor** nie dieselfde uitvoerige behandeling ontvang het nie, vorm hierdie drie geboue ook 'n belangrike en onverbreekbare eenheid met die hele wesfasade.

Die bekende argitek, Hannes Meiring, vestig in 'n besonder belangrike en lesenswaardige artikel wat in **Rapport** van 3.8.1975 verskyn het die aandag op die volmaakte verhoudings met sy drie gewels van die **Law Chambers**, **terwyl** die gebou syns insiens ook 'n volmaakte skakel vorm tussen die Nederlandse Bankgebou en die Cafe Riché-gebou.

Die Bank of Africa-gebou is omstreeks 1907 opgerig vir 'n wêreldwye bankorganisasie wat sy hoofkantoor in Londen gehad en vanaf 1879 sake in Suid-Afrika gedoen het. Die gebou is ontwerp deur T. S. Sladdin, F.R.I.B.A., en R. Sladdin, F.B.A., en hulle het hul gebou laat aanpas by die Paleis van Justisie, veral t.o.v. die gebruik van klipwerk vir die onderste gedeelte van die gebou. Hannes Meiring beskrywe die gebou as „'n stewige klein Neo-Grieks-Romeinse gebou wat sterk herinner aan die argitektuur van Princess Avenue, Edinburg.”

Die Hoofposkantoor het in die jare 1910 tot 1912/13 tot stand gekom en die ontwerp daarvan het aan die argitek, William Hawke, van Kaap-

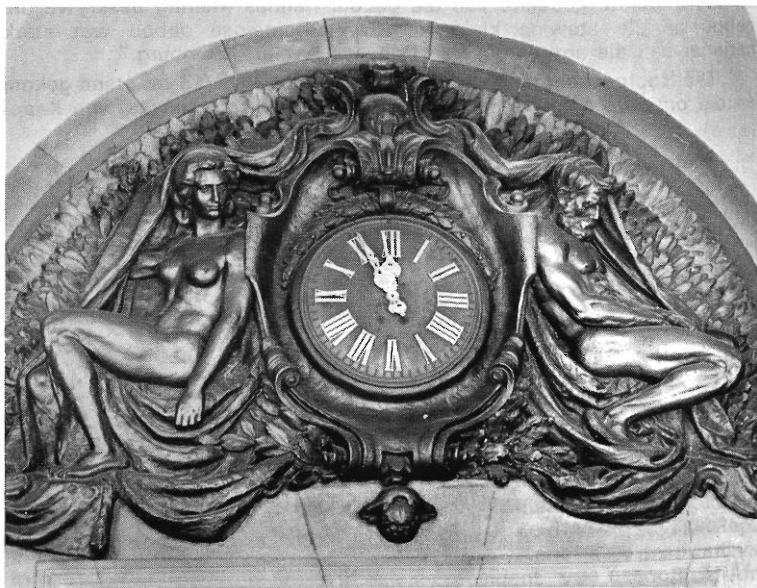
John J. Kirkness,
'n Skotse
boukontrakteur
wat verantwoordelik was vir
die oprigting
van sommige van
die Kerkplein,
ander
Pretoriase en
Transvaalse
openbare en
privaatgeboue.

stad, 'n eerste prys besorg in 'n landswyse kompetisie vir 'n ontwerp van 'n nuwe hoofposkantoor in die administratiewe hoofstad van die Unie van Suid-Afrika. Argitek William Hawke was in daardie jare ook die argitek van die Johannesburgse Stadsaal (wat ook die resultaat van 'n landswyse prysvraag was) en van die nuwe Hooggeregshofgeboue in Kaapstad. In 1933 het 'n Pretoriase argitek die Hoofposkantoor beskrywe as „a fine specimen of civic architecture” en dit is vermeldenswaardig dat in die bekende werk van sir Banister Fletcher: **A History of Architecture on the Comparative Method**, waarvan die 9de uitgawe in 1931 verskyn het, daar t.o.v. Suid-Afrika net na die argiteksfirma Hawke & McKinlay verwys word en daar net vermeld word dat die „Legislature is represented in such buildings as the New Law Courts, Cape Town, by Hawke & McKinlay”. Beeldhouwerk, bestaande uit twee liggende figure rondom 'n stadshorlosie, aan die binnekant van die gebou, is in baie opsigte interessant en was na die voltooiing van die gebou beskou as 'n aanwys vir Pretoria. Oor hierdie gebou het argitek Hannes Meiring hom as volg uitgelaat: „Die ontwerp van die ou Poskantoor is die resultaat van 'n prysvraag. Die suidelike aansig lyk byna na iets uit die Italiaanse Renaissance. Die vooraansig word argitektonies hoër aangeprys as bv. die Reserwebank.”

DR. H. M. REX

Pretoria.

4 Aug. 1975.

'n Kunstwerk deur 'n onbekende beeldhouer aan die binne-muur by die sy-ingang aan die Kerkpleinkant van die Hoofposkantoor.

Foto: The Pretoria News

BYLAE TOT DIE PLEITSKRIF

'N NUWE WAARDERING VAN DIE HISTORIESE EN KUNSHISTORIESE BETEKENIS VAN DIE DRIE BELANGRIKSTE GEBOUE VAN DIE WESFASADE VAN DIE PRETORIASE KERKPLEIN NA AANLEIDING VAN NUWE FEITE EN GESIGSPUNTE WAT IN DIE AFGELOPE TYD DEUR NAVORSING AAN DIE LIG GEKOM HET EN BYGEVOLG VANTEVORE NIE VOLDOENDE BEKLEMTON IS NIE

deur DR. H. M. REX

1. DE NATIONALE BANK- EN MUNTGEBOUW DER ZUID-AFRIKAANSCH REPUBLIEK

In Julie 1892 het pres. Kruger amptelik die voltooide Goewermentsgebou in ontvangs geneem. Die voltooiing van hierdie indruwekkende staatsgebou het daartoe gelei dat daar in die daaropvolgende twintig jaar die tans-bestaande wesfasade van Kerkplein tot stand gekom het en wat uit argitektoniese, kunshistoriese en suiwer historiese oogpunt beskou 'n waardevolle en unieke kultuurerfenis verteenwoordig. In dieselfde maand het pres. Kruger die hoeksteenlegging van die Nasionale Bank der Zuid-Afrikaansche Republiek en Staatsmuntinrichting aan die westekant van Kerkplein waargeneem, die eerste nuwe gebou van die wesfasade wat na die Goewermentsgebou ontwerp en opgerig is. Die Nasionale Bank- en Muntgebou was daarbenewens 'n semi-staatsgebou waarby die ekonomiese belange en ideale van die regering van die Republiek in daardie tyd ten nouste gemeoid was.

Die hoeksteenleggingsplegtigheid is op Woensdagmiddag, 6 Julie 1892 om 3 nm. waargeneem deur pres. Kruger, bygestaan deur mnr. Thomas W. Beckett, bekende sakeman van Pretoria en Voorsitter van die Raad van Direkteure van die Nasionale Bank en Munt en mnr. Hermann Militz, mede-hoofbestuurder van die nuwe bankinrigting. Ook teenwoordig was die res van die Raad van Direkteure, lede van die Uitvoerende Raad en van die Eerste en Tweede Volksraad, hoofde van staatsdepartemente en verteenwoordigers van vreemde moondhede, benewens al die vooraanstaande burgers van Pretoria en elders.

Te midde van die wapperende vlae van die Zuid-Afrikaansche Republiek en van bevriende moondhede het 'n groot skare daardie middag op die noordwestelike hoek van Kerkplein byeengekom om deel te hê aan die historiese gebeurtenis. Toe pres. Kruger presies om 3 nm. aangekom en die verhoog bestyg het, was die hoeksteen reeds in posisie om gelê te word. Die hoeksteen met sy bewoording kan vandag nog onder 'n glasbedekking besigtig word. Die bewoording lees soos volg: **Hoeksteen van de gebouwen voor De Nasionale Bank en Munt, gelegd door ZHed. S. J. P. Kruger, Staatspresident der Z.A. Rep., op 6 Juli 1892.** Pres. Kruger het hierdie hoeksteen, die tweede wat hy van 'n Kerkplein-gebou gelê het, gelê met 'n pragtige silwertroffel vervaardig deur 'n plaaslike juwelier, L. Röhlín, wat ook die silwertroffel gemaak het wat in Mei 1889 deur pres. Kruger gebruik is by geleentheid van die hoeksteenlegging van die Goewermentsgebou.

Die „Notulen aangaande de Hoeksteenlegging van de Nasionale Bank en Munt Gebouwen” beskrywe hoedat pres. Kruger die verskillende oorkondes wat in 'n loodhouer in die hoeksteen geplaas is, noukeurig

besigtig het en toe 'n geruime tyd bestee het om die posisie van die hoeksteen te toets met gebruikmaking van waterpasse en sy taakeers as afgehandel beskou het toe die hoeksteen op sy permanente plek tot rus gekom het.

Die hoeksteenlegging van 'n gebou vir 'n nasionale bank en munt in die hart van Pretoria was vir pres. Kruger die verwesenliking van 'n langgekoesterde ideaal en by geleentheid van een van die hoogtepunte van 'n veelbewoë lewe het hy hom as volg uitgelaat:

„En nou verklaar ek dat dat hierdie steen reg en behoorlik gelê is. In hierdie hoeksteen van ons Nasionale Bank en Munt is opgesluit die landswet, alle openbare dokumente wat betrekking het op die Bank, eksemplare van die Pers van hierdie stad, insluitende vandag se Staatskoerant, en die muntstukke van hierdie Republiek wat tot hede uitgegee is. Vir my is dit 'n groot eer en genoeë om hierdie plig uit te voer, en alhoewel dit nie die plek nog die geleentheid is om veel oor die sake van die Bank uit te wei nie, omdat dit nog maar 'n jong instelling is, moet ek tog verklaar dat dit sy weg baan tot 'n uiters eerbare posisie en tot dusver goed gevaar het. Die toekoms van hierdie inrigting lyk veelbelowend, en daarmee saam ook die toekoms van die Republiek. Dit is deur die Nasionale Bank en Munt dat ons land bande van gemeenskaplike vooruitgang na die seekuste sal span deur middel van spoorweë, en vele ander voordele.

Hoeksteen van die „Nasionale Bank- en Muntgebou” wat op 6.7.1892 deur pres. Kruger onder groot openbare belangstelling gelê is.

Foto: Oggendblad

Laat diegene wat aan die hoof van hierdie belangrike instelling staan onthou dat dit die sentrale punt van die land uitmaak, waarom die administrasie draai, en alhoewel dit nog maar jonk is, sal dit langsaam maar seker sy weg baan tot 'n uiters welvarende toestand.

Ek werp my blik terug na die jaar 1839 toe die Voortrekkers die Republiek binnegetrek het, en toe ek nog maar 'n snuiter van dertien jaar oud was. Golwe van moeilikhede het oor die land gebruis, en wrede oorloë, kaffer- en ander oorloë, het oor die Republiek gewoed, maar vandag staan ek hier in my sewen-estigste jaar, in staat om die hoeksteen van die Nasionale Bank- en Muntgebou van die Zuid-Afrikaansche Republiek te lê — deur die genade van die Almagtige 'n onafhanklike Staat onder die nasies van die wêreld. Die HERE het ons in sy mag tot dusver gehelp, en Hy sal ons nog verder help. Nog net een woord: Ek het die steen gelê en hoef u slegs mee te deel dat by die afloop van die belangrike seremonie in verband met die Nasionale Bank, die eerste volkslening van twee en 'n half miljoen pond hede met sukses in Londen uitgeskryf is. Ek het gesê!"

Na die toespraak van die Staatspresident het Hermann Miltz, een van die twee mede-hoofbestuurders, aan die woord gekom en met waardering verwys na die groot openbare belangstelling in die hoeksteenleggingsplegtigheid. Volgens die Engelse weergawe van die „Notulen" het hy onder andere gesê:

„It gave a feeling of satisfaction to the officials of the Bank, to receive on that day an acknowledgement of the work they had accomplished in the past. The day would always be remembered by them as one which was of more meaning to the State than the simple erection of a few stone buildings. With regard to the Mint, they were of the hopeful conviction that the Transvaal people would, even after many years, to come, express their thanks to the present Government for having, with a view to the great future, supported by its influence the erection of an institution such as this. Although to-day they saw but naked walls before them, not many months would pass when within these walls an activity would commence which would be welcome to the largest industry of the country, namely, the gold-production.

The Transvaal had its gold, and very soon it would have the means to convert it into currency, and that without being put to the expense of exporting it to Europe with loss in exchange and interest; and the Mint would possibly become a welcome auxiliary for less productive lines.

They admitted that this country at present was not large enough to have all the gold produced converted into its own coin at this Mint, but there was no doubt that they would find ample circulation for the coin as manufactured through their commercial relations with neighbouring countries; and there was even room for the possibility that the new coin in time would also be readily acknowledged beyond the borders of the State."

Nadat 'n heildronk ingestel is op die Staatspresident en die Republiek het mnr. Edward Lippert aan die woord gekom en gesê hy as een van die oprigters van die Nasionale Bank en iemand wat drie jaar lank met die Regering onderhandel het, in die beste posisie verkeer om te vertel wat die oogmerk van die Regering was met die stigting van die Nasionale Bank en Munt. Dit was nie die oogmerk van die Regering om met die stigting van die nuwe bank die bestaande banke te opponeer nie en ook nie om enige persoon of groep te begunstig en te verryk nie.

„The real and only object of the Government in supporting the Bank by a concession,” het Lippert voortgegaan, „was to enable it to do good service to the nation and the country... The Government wished this Bank to do something more than merely earn money (in order to divide the same among its shareholders). They wished this Bank to devote itself also to the support and development of the country's interest. It had to support it by a concession; by its influence and authority, and by its money, and the State having put £100 000 into the Bank it will receive a handsome interest thereon. Apart from the general interest of the country, a National Bank has also the duty of giving financial support to the Government, and I think we have no cause to regret to-day that this Bank has been asked to support the first financial undertaking of the State.

While the centre of money making is in Johannesburg, where all the other Banks have their head offices in this Republic, this Bank is in Pretoria, and more in touch with the general concerns of this Country, in close proximity to the Government, the two Volksraads, and the owners and settlers in this land.

While Johannesburg is no doubt the centre of the gold industry, Pretoria is that of the other industries, and the agriculture and trade of the northern parts... It is (too often) forgotten that the agriculture and the interests of the settlers on the land form a most important part of the interests of the country

No country and no Government can rely on one section of its industries only, but it must see that all others are equally developed. And I think that this establishment erected in Pretoria, and the daily contact of its managers and officers with men from all parts of the country, will constantly remind of their national obligations, and that they have a duty to pay to every single Boer, to every single foreigner who comes to them with a sound proposal of business.”

'n Lang voorgeskiedenis het die totstandkoming van die Nasionale Bank en Munt voorafgegaan. Reeds in 1853 het 'n memorie uit Wes-Transvaal die Volksraad versoek om 'n eie munt op te rig. Eers in die regeringstyd van pres. Burgers en die ontdekking en ontginning van goud in Noordoos-Transvaal (1873) het pres. Burgers stappe gedoen om 'n eie muntstelsel te kry, ten einde los te staan van die Engelse geld, 'n ideaal wat die Krugerregering vanaf die dertigerjare — die worsteljare van die Zuid-Afrikaansche Republiek — ook terdeë besef het en in die negentigerjare tot uitvoering gebring het met die stigting van 'n nasionale bank en munt.

Met ds. S. J. du Toit sterk ten gunste van die totstandbrenging van 'n nasionale bank en 'n kenmerkende Suid-Afrikaanse muntstelsel, was dit veral pres. Kruger wat in die aangesig van felle teenstand uit ver-

skillende oorde, sterk aangedring het op 'n eie muntinrigting in belang van die aanwakkering van 'n nasionale trots en van die prestige van die Republiek. Vir hom was 'n eie munt die werklike bewys van 'n onafhanklike staatsbestaan. Sterk druk kon hom nie van sy standpunt afbring nie.

Nadat Nederlandse en Duitse belange jare lank gestry het om 'n konsessie onder sekere voorwaardes vir 'n nasionale bank en munt te bekom, het 'n internasionale konsortium (kombinasie of sindikaat) op verrassende wyse uiteindelik in 1890 tot stand gekom. J. Henry Schröder & Co., Londen, vir 'n Engelse-Franse groep sou vir 70% in die emissie deelneem, die Berliner Handels-Gesellschaft vir 'n Duitse groep met 'n belang van 20% en Labouchère, Oyens & Co. vir Nederlandse deelnemers met 'n belang van 10%.

Die konsessie vir 'n nasionale bank en munt is op 5 Augustus 1890 deur die Volksraad verleen. Sy hoofsetel sou te Pretoria i.p.v. in Berlyn,

Die sierlike voorgewel bokant die hoofingang van die „Nasionale Bank- en Muntgebouw”.
Foto: The Pretoria News

Amsterdam of Londen gevestig wees. Die Raad van Kommissarisse moes minstens die helfte in die Zuid-Afrikaansche Republiek woonagtig wees; opskrifte, formuliere en bekendmakings moes in Hollands wees, maar die bank het die reg gehad om ook van ander tale gebruik te maak.

Die Nasionale Bank is op 20 April 1891 geopen, voorlopig in die herboude Kimberley Hotel wat in die noordwestelike hoek van Kerkplein op Erf Nr. 321 gestaan het.

In Junie 1891 het die Duitssprekende Algemene Bestuurders van die Nasionale Bank, dr. Wilhelm Knappe en mnr. Hermann Militz, argitekte uitgenooi om ontwerp-tekeninge vir hul nuwe bank- en muntgeboue aan die Pretoriase Kerkplein voor 10 Julie 1891 in te stuur.

In September 1891 is berig dat die eerste prys van £100 in die prysvraag vir ontwerpe vir 'n nuwe gebou van die Nasionale Bank toegeken is aan Emley & Scott, van Pretoria, terwyl 'n tweede prys van £50 toegeken is aan Campbell & Dixon, ook van Pretoria.

Die argitek van die gebou, wat in die Italiaanse Renaissance-boustyl ontwerp is, was Frank Emley. Hy is in Engeland gebore waar hy sy opleiding en sy aanvanklike ervaring as argitek geniet het. Hy was 'n „Fellow of the Royal Institute of British Architects“ (F.R.I.B.A.), wat sy setel in Londen gehad het en vandag nog het. Verder was hy ook lid van die „Society of Architects“, Londen, terwyl hy hier te lande lid was van die „Transvaal Institute of Architects“. Omstreeks 1908 was Frank Emley in Johannesburg woonagtig. In daardie stad het hy in vennootskap met Leck 'n aantal bekende en stylvolle sakegeboue ontwerp, waaronder die Rand Club, Sauer's Buildings, S.A. Investment & Trust Buildings, Corner House, Chamber of Mines Buildings, Markstraat, en 'n woonhuis vir F. Eckstein genoem kan word, feitlik almal in die „free classical renaissance“-boustyl van die negentigerjare.

Soos in die geval van die Goewermentsgebou, was J. J. Kirkness die boukontraakteur van die Nasionale Bank- en Muntgebou.

Teen die middel van Februarie 1893 het 'n verslag verskyn oor die vordering met die bouwerk en terselfdertyd ook 'n eerste beskrywing van die uitwendige van die nuwe bankgebou aan Kerkplein:

„De Rechtervleugel van het gebouw der Nasionale Bank nadert, wat het uiterlijk betreft, langzamerhand zijne voltooiing. De steenhouwers zijn bezig om het fries, dat een zacht gebogen vorm krijgt, in elkaar te metselen. En evenals het kapsel bij een vrouw dikwijls karakter geeft aan haar geheele verschijning en deze laatste ten goede of ten kwade kan doen uitvallen, zoo is het ook met de kroonlijst van onze bankgebouw gesteld, die — haasten ons om het te zeggen — een bevredigende indruk voor den geheelen gevel maakt. Scheen het onderste van het bankgebouw ietwat log en zwaar, de gebeitelde kapiteelen en versierselen der hoogere gedeelten maken dit ruimschoots goed, en wettigen de verwachting dat het gebouw der Nasionale Bank een zieraad voor Pretoria Kerkplein zal worden.“

Teen die middel van Mei 1893 is berig dat die nuwe Nasionale Bankgebou feestelik ingewy is:

„Het nieuwe gebouw der Nat. Bank alhier werden heden in gebruik genomen. Het is een flink stuk arbeid . . . Van binnen zullen de kantoren, ontvangskamers en bestuursalen met zorg worden ingericht.“

Die datum 1893 bo in die voorgewel van die gebou dui op die jaar waarin die Nasionale Bank- en Muntgebou voltooi en in gebruik geneem is.

Reg agter die Nasionale Bankgebou en onsigbaar van die pleinkant af, waarin die sorteerkamer van die Hoofposkantoor tans gevestig is en 'n aantal brandkluise langsaa 'n plek gekry het, was die masjienkamer van die munt

In watter jaar na 1893 en voor 1904 die smal, hoë gebou aan die noordekant van die Nasionale Bankgebou, wat tans as museum vir die poswese gebruik word, opgerig is en of dit tydens die negentigerjare reeds bestaan en as kantore van die Staatsmunt gebruik is, kon nog nie met sekerheid vasgestel word nie. Blykbaar is hierdie gebou as 'n kantoorgebou deur die Pretoriase Stadsraad tot in 1905 gebruik.

'n Sierlike hek van smeedyster, wat in die vorige eeu toegang verleen het tot die Staatsmunt der Zuid-Afrikaanse Republiek, kan aan die binnekant tussen die twee historiese geboue gesien word. Hierdie hek is 'n tyd gelede tot 'n nasionale gedenkwaardigheid geproklameer.

In **The Pretorian** van Augustus 1933 skrywe 'n anonieme argitek in 'n artikel oor „Church Square” die volgende oor die Nasionale Bankgebou:

„The National Bank was erected in 1893, an architectural gem in sandstone, with all the ornamentation so dear to the hearts of the Victorian architects; it is to be hoped that this specimen of Roman Renaissance will remain for many years to come.”

Veertig jaar later loof 'n Pretoriase argitek, Hannes Meiring, die gebou en sê, „dié gebou is só perfek in sy klassieke verhoudings dat ek daarvan oortuig is dat as dit in Florence, Milaan of Rome gestaan het, dit as 'n argitektoniese juweel beskou sou word.” Voorts wys hy ook op „duidelike elemente van die seldsame „Jugendstil”.

Aanvanklik was die Duitse invloed in die beheer en bestuur van die Nasionale Bank en Munt sterk. Op die eerste Raad van Direkteure was daar twee Duitsers, twee Engelse, een Nederlander en twee Afrikaners, wat deur die Regering benoem is. Die twee mede-hoofbestuurders, dr. Wilhelm Knappe en mnr. Hermann Militz was albei Duitsers, so ook die sekretaris, mnr. V. Schönmehl.

In die Staatsmunt was die hele personeel Duitssprekend. Die eerste direkteur was mnr. Gustav Munscheid, voorheen Inspekteur van die Ryksmunt in Berlyn. Die muntmasjinerie was ook uit Duitsland bestel. Op 28 November 1893 is die muntinrigting formeel aan die Regering oorhandig maar, kragtens 'n bepaling van die konsessie, onmiddellik weer aan die bank verhuur.

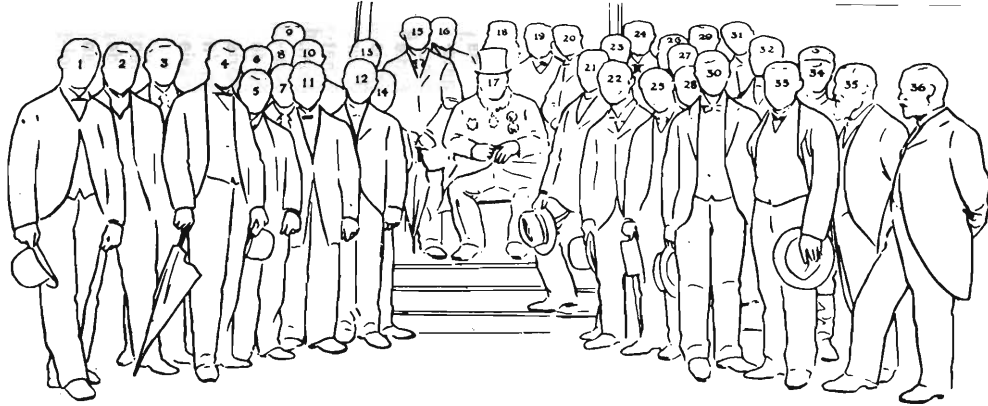
Die Nasionale Bank der Zuid-Afrikaansche Republiek, sowel as die Staatsmunt was albei goed bestuurde inrigtings onder internasionale leiding.

Die Engelse invloed, a.g.v. die Engelse en Franse kapitaaloorwig en Engelse sakewêreld, het geleidelik sowel die Duitse as die Nederlandse seggenskap verdring. Na afloop van Knappe en Militz se dienstyd is 'n Kapenaar, Thos. Hugo, in hulle plekke benoem.

Na die inname van Pretoria deur die Britse magte is die Staatsmunt gesluit en die Nasionale Bank het van toe af volkome in beheer van die Engelse gekom. Sodoende het De Nasionale Bank der Zuid-Afrikaansche Republiek (Beperkt) in die loop van die eerste dekade van hierdie eeu De Nasionale Bank van Zuid-Afrika Beperkt geword. In 1912 het Ig. bank geamalgameer met die Bank van Afrika Beperkt (gestig in 1879) en hierdie bankaktiwiteite is in die eertydse geboue van die Nasionale Bank en Munt, sowel as in die eertydse gebou van die Bank of Africa (Kirknessgebou) in die noordwestelike hoek van Kerkplein voortgesit tot in 1926

Pres. Kruger tussen 'n groep amptenare en stadsburggers voor die hoofingang van die Nasionale Bank - en Munt-gebou by geleentheid van die formele opening van die bank. Die name van die aanwesiges by hierdie historiese geleentheid verskyn op die sleutel op die volgende bladsy
Foto: S. P. Engelbrecht-museum

SLEUTEL

TOT PORTRET GENEEM BY GELEENTHEID VAN OPENING, DEUR PRESIDENT
S.J.P. KRUGER, APRIL 1893, VAN DIE NUWE NASIONALE BANK GEBOU,
PRETORIA.

1. B.H. de Haas.	14. B.W. Begeer.	24. T.A. O'Flaherty (Bestuurder,
Pretoria Takkantoor).
2. G.R.J. Bodde.	15. Dr. W. Knapp (Gesamentlike
Hoofbestuurder).	25. W.E. Niemeyer.
3. H. Hartel (Bode).	16. T.W. Beckett (Voorsitter).	26. C.P. Mathews.
4. J.C. Haarhof (Bank
se Prokureur).	17. President S.J.P. Kruger.	27. W.H. Priddey.
5. H. Henning.	18. J. Boshoff (Direkteur,
Tesouriergeneraal S.A. Rep.).	28. N. van Dalsen.
6. G.R.R. Wreford.	19. C. Von Boeschoten.
(Staatsondersekretaris).	29. A.C. Duff (Rekenmeester,
Hoofkantoor).
7. S.O. Cullingworth.	20. H. Miltz (Gesamentlike
Hoofbestuurder).	30. W. van den Berg.
8. H. Blackmore.	21. E. Hartel (Munt Rekenmeester).	31. James Sinclair.
9. A. Deeker.	22. L.E. Kothe.	32. A. Waterstradt.
10. E.E. Sime (Rekenmeester,
Pretoria Takkantoor).	23. P. Mynhardt.	33. K.O. Simon (Munt Amptenaar).
11. E. David.		34. A. Crorlich " "
12. W. Dunlop.		35. G. Hooke " "
13. V. Schoenmehl (Sekretaris).		36. C. van Leenhof " "

met die totstandkoming van Barclays Bank (Dominium, Colonial & Overseas) en die voltooiing en ingebruikneming van die nuwe Barclaysbankgebou aan die oostekant van Kerkplein. Drie van die historiese geboue van die wesfasade het dus 'n noue verbintenis met die ontstaansgeskiedenis van die teenswoordige Barclays Nasionale Bank.

Na die beëindiging van die Tweede Vryheidsoorlog, is vertoë tot die owerheid gerig vir die heringebruikneming van de eersydse Staatsmunt. Dié vertoë het egter op dowe ore geval en aers in 1923 het die eertydse Staatsmunt weer 'n keer herlewe, maar aanvanklik net as 'n tak van die Koninklike Munt van Londen, totdat die Suid-Afrikaanse Munt in 1941 tot stand gekom en die Staatsmunt uit die as verrys het.

Waar die ideaal in die tagtiger- en negentigerjare uitgespreek is dat Pretoria 'n sentrale muntplek vir die hele Suid-Afrika sou word, het dit in die tyd van die Zuid-Afrikaansche Republiek nooit werklikheid geword nie in weerwil van die pogings wat daartoe aangewend is. Daardie ideaal is eers in 1941 bereik met die totstandkoming van die Suid-Afrikaanse Munt. Die Nasionale Bank- en Muntgebou aan die westekant van Kerkplein herinner ons dus tot vandag toe aan die idealisme en versindheid, maar ook aan die daadkrag van ons republikeinse voorouers.

Ten opsigte van die Nasionale Bank- en Muntgebou moet daar ten slotte ook gewys word op die besonder noue verband wat daar destyds bestaan het tussen die oprigting van 'n Transvaalse nasionale bank en die bou van 'n spoorweg in die Zuid-Afrikaansche Republiek. Dié twee sake, wat albei van lewensbelang vir die Republiek was, kan nie van mekaar geskei word nie. Die totstandkoming van 'n spoorweg was op sy beurt in die geldskieters se oë 'n *conditio sine qua non* vir die lewensvatbaarheid van 'n Transvaalse bankinstelling. Die spoorwegbedryf was in menige opsig die sleutel tot die ekonomiese lewe van die Zuid-Afrikaansche Republiek en daarom het pres. Kruger 'n spoorweg na Delagoabaai en 'n nasionale bank twee van die hoofpunte van sy staatsbeleid gemaak. Die N.Z.A.S.M. is op 21 Junie 1887 gestig en sy totstandkoming en verdere geskiedenis het baie nou verband gehou met die verkryging van kapitaal vir 'n nasionale bank en munt. Op sy beurt is die Nasionale Bank weer gevra om 'n oplossing te probeer vind vir die kapitaalprobleme van die N.Z.A.S.M. Op 20 Oktober 1894 het die spoorlyn uiteindelik tussen Delagoabaai en Pretoria gereedgekóm. Op 2 November het die Staatspresident die laaste bout by Wilgerivierstasie vasgeskroef en op 18 November het die eerste deurgaande passasierstrein versigtig oor die voltooide spoorlyn gery. Op 1 Januarie 1895 het die volledige diens tussen Pretoria en Lourenço Marques 'n aanvang geneem. 'n Onbekende kroniekskrywer het die pragtige prestasie in die volgende woorde beoordeel:

„Tien jaren zijn verlopen sedert de eerste stappen werden gedaan op het weg waarvan thans de eindpaal is bereikt: de Delagoabaaispoorweg ligt daar als een machtig getuigenis van wat een onverzettelijke wil en een onverstoorbare kalme volharding vermogen.”

Aangesien daar t.o.v. die totstandkoming van die Oosterlyn en die Nasionale Bank- en Munt 'n intieme band was en die twee lewensbelangrike sake vir die Zuid-Afrikaansche Republiek nie van mekaar geskei kan en mag word nie, kan dieselfde woorde op die Nasionale Bank- en Muntgebou aan die westekant van Kerkplein toegepas word:

„Die Nasionale Bank- en Muntgebou staan daar as 'n magtige getuigenis van wat 'n onversetlike wil en onversteurbare kalm volharding van die Krugerbewind vermag het.”

2. DIE OU NEDERLANDSE BANKGEBOU

- a. Tydens en na die Eerste Vryheidsoorlog het daar in Nederland 'n oplewing gekom in die belangstelling van die Nederlanders in hul stamgenote in die Boererepublieke en ook elders in Suid-Afrika, 'n belangstelling wat verder aangewakker is deur die besoek van pres. Kruger en die here Niklaas Smit en S. J. du Toit aan Nederland in 1884.
- b. Die morele steun en materiële hulp wat die Z.A.R. vanaf die tagtigerjare van Nederlandse burgers gekry het, was van ontsaglike betekenis vir die Republiek, veral op onderwys-, ekonomiese en spoorweggebied. Daarom het pres. Kruger by meer as een geleentheid gewag gemaak van die plig van dankbaarheid.
- c. Op 23 Maart 1888 is die Nederlandse Bank- en Credietvereniging deur 'n aantal leidende persone in Amsterdam gestig.
- d. In Augustus 1888 het hierdie nuwe handelsbank met sy werksaamhede in Pretoria begin met 'n gemagtigde kapitaal van £200 000, bestaande uit aandele van £100 elk. Later is hierdie aanvangskapitaal vermeerder tot £800 000. In 1898 het die Nederlandsche Bank reeds vier takke in die Republiek gehad en die latere bekende Nederlandse Bank voor Zuid-Afrika en die huidige Nedbank is die voortsetting van dié bank wat in 1888 met sy werksaamhede in Pretoria begin het.
- e. Aanvanklik was die **Nederlandsche Bank en Credietvereniging voor Zuid-Afrika**, wat ook die naam **Pretoria Hypotheek Maatschappij**, op die voorkant van sy gebou vertoon het, gevestig in 'n gebou te Kerkstraat-Oos 326, met M. Hogerzeil as Bestuurder.
- f. Die Nederlandsche Bankgebou aan die Pretoriase Kerkplein is in die tydperk Augustus 1896 tot November 1897 opgerig.
- g. Die argitek was W. J. de Zwaan, van wie 'n hele aantal bekende bouwerke tot op datum in Pretoria bewaar gebly het. Watter aandeel argitek Frans Soff in die ontwerp van die Nederlandsche Bank-gebou gehad het, kon nie presies vasgestel word nie.
- h. De Zwaan is in 1867 in Amsterdam gebore waar hy sy onderwys en vakopleiding geniet het. Sy opleiding as argitek het hy gedeeltelik ontvang van die Stadsargitek van Amsterdam, by wie hy in die tagtigerjare werksaam was. In 1888 het hy na Johannesburg gekom en kort daarna na Pretoria. Hier in Pretoria het hy op sy eie as argitek gepraktiseer en mettertyd ook in vennootskap met ander vooraanstaande Nederlandse argitekte, vir 'n tyd lank saam met argitek Van Dyk en daarna saam met Frans Soff. De Zwaan was in Nederland lid van die Amsterdamse Argitektuurgenootskap en in Transvaal lid van die Raad van die Vereniging van Transvaalse Argitekte.
- i. Kort na sy vestiging in Pretoria het De Zwaan opdrag van Sammy Marks ontvang om vir Ig. 'n sakegebou te ontwerp op die suid-westelike hoek van Pretorius- en Markstraat (die huidige Paul Krugerstraat) en reg teenoor die nuwe Staatsgebou, wat op daardie stadium reeds deur Sytze Wierda ontwerp was. De Zwaan het destyds insae gevra in die ontwerpplanne van die Staatsgebou ten einde die Marksgebou, waarin die Trident-bouvereniging en ander firmas tans gehuisves is, in dieselfde boustyl, d.w.s. die Italiaanse Renaissance-boustyl, te ontwerp.

- j. Ander geboue wat deur De Zwaan ontwerp is, sluit die ou gedeelte van die Landbankgebou, sy eie woonhuis in Celliersstraat, die Nuwe Marksgebou in Kerkstraat, die eerstydse Hollardhuis in Andriessstraat en verskillende ander geboue in. Hier kan ek opmerk dat die Hollardhuis, wat deur De Zwaan ontwerp was, so waardevol was dat die gebrandskilderde rame en ander onderdele van die woonhuis na sy slooping 'n plek gekry het in die Nuwe Provinsialegebou waarin die kantore van die Administrateur gehuisves word!
- k. Voorstelle wat argitek De Zwaan en koerantredakteur Engelenburg kort voor Uniewording gemaak het vir die argitektoniese uitleg van Kerkplein, het daartoe gelei dat die prysvraagontwerp van V. S. Rees-Poole en Barboure 'n paar jaar daarna aanvaar en die Kerkplein omstreeks 1912 sy huidige voorkoms gekry het. M. G. van R. Mostert, wat ook die boukontraakteur van 'n aantal huise in Brynterion was, het die utileg vir die bedrag van £36 000 verrig.
- l. Die oorspronklike voetstuk waarop die Krugerstandbeeld aanvanklik opgerig sou word, is in 1897 deur De Zwaan ontwerp en onder sy leiding opgerig. Dit was ook hy wat Anton van Wouw by Sammy Marks aanbeveel het vir die boetsering van die Krugerstandbeeld.
- m. Dit is dus 'n interessante feit dat argitek De Zwaan nie alleen 'n aandeel gehad het in die aanwysing van 'n beeldhouer van die Krugerstandbeeld, wat in 1954 'n ereplek op Kerkplein gekry het, nie alleen die oorspronklike voetstuk vir die Krugerstandbeeld ontwerp het nie, nie alleen 'n aandeel gehad het in die voorstelle vir die argitektoniese uitleg van Kerkplein nie, maar dat een van sy mees stylvolle sakegeboue, die Nederlandse Bankgebou, in 1897 die derde historiese gebou was wat aan die westekant van Kerkplein opgerig is en wat dus nou bykans 80 jaar bygedra het om 'n eie karakter en atmosfeer aan die suidwestelike hoek van Kerkplein te verleen.
- n. Sy Edele, die Administrateur, het in die loop van die week neerhalend verwys na die agterkant van die Nederlandse Bankgebou en dat die onooglikheid selfs met 'n skermmuur afgesluit moes word. 'n Brieffskrywer het egter enkele dae gelede in een van die Pretoriase dagblaai op die uitlating van die Administrateur gereageer deur te sê dat die skoonheid van 'n pou tog nie beoordeel kan word deur onder sy stertvere in 'te kyk nie!
- o. Die voorgewel van die Nederlandse Bankgebou vertoon Nederlandse en Vlaamse Renaissance-stylkenmerke en hierdie historiese en estetiese belangrike en waardevolle bankgebou, die skepping van een van ons mees talentvolle Nederlandsgebore en -getoë argitekte, is sonder twyfel een van die skilderagtigste historiese geboue aan die westekant van Kerkplein. Kenmerkend is die rooi baksteenkleur en trapgeweltjies. Wanneer mens die gebou bekyk is dit asof jy in Brussels of in Amsterdam verkeer, en hierdie gebou is een van die weinige geboue wat ons op 'n sigbare en tasbare wyse herinner aan ons Dietse stamlande en wat hulle vir ons op nasionale en kulturele gebied gedoen en beteken het. Dit sal 'n droewige dag wees as die voormanne van ons volk geen begrip en waardering meer toon vir die kulturele bande wat ons met ons stamlande, en in die eerste plek met Nederland, verbind nie en die bronne waaruit ons nasie in die verlede tot ons geestelike verryking geput het nie.
- p. Verwysende na die ouere geboue wat teen die einde van die vorige eeu en in die loop van die eerste twee dekades van hierdie eeu aan Kerkplein en elders in Pretoria ontstaan het, sê prof. Meiring, die

argitek van die Nuwe Provinsialegebou, dat hulle na die voorliefdes wat hul argitekte in boukundige presedent gehad het, ontwerp en uitgevoer is. Dit was die tydperk van die eklektisisme op die gebied van die boukuns toe die argitekte van daardie jare na die ou historiese boustyle teruggegryp het vir hul inspirasie. Daarom vind ons dat die geboue stylkenmerke dra wat in daardie jare ook in ons stamlande, in Nederland, Duitsland, Frankryk en in Engeland in swang was: almal, sê prof. Meiring, tipies van die redelik goeie smaak, maar terselfdertyd van die gebrek aan 'n besliste rigting in die boukuns wat opvattinge in daardie jare gekenmerk het. Al die stede en dorpe van ons land het sulke voorbeelde van die menigvuldigheid van boustyle en begrippe wat 'n duidelike bewys is dat daar 'n groot maatskaplike omwenteling aan die gang was.

- q. Argitek De Zwaan, wat getroud was met Hilma, 'n dogter van J. J. (Kruppel Koos) Meintjes, Registrateur van Aktes in die tyd van die Z.A.R., is op 6 September 1948 op 82-jarige leeftyd in Pretoria oorlede, nadat hy bykans 50 jaar as argitek in Pretoria gepraktiseer het. Dwaarsdeur sy lang lewe het hy 'n besondere belangstelling in al die vertakkinge van die beeldende kuns aan die dag gelê en daarom is dit seker gepas dat die Nederlandse Bankgebou, wat deur hom met liefde en kundigheid ontwerp is, tans vir kunsuitstallings gebruik word, terwyl dieselfde gebou ook die hoofkantoor van die S.A. Kunsvereniging (Noord-Transvaal) huisves.
- r. Die oprigtingsgeskiedenis van die Nederlandsche Bank- en Credietvereniging van Zuid-Afrika was baie nou verweef met die destydse pogings in Nederland en Suid-Afrika om 'n Nasionale Bank in die Republiek tot stand te bring, terwyl daar ná sy stigting en tydens sy funksionering as bankinstelling ook doelbewuste pogings aangewend is om die Nederlandsche Bank- en Credietvereniging in die Nasionale Bank te laat opgaan om sodoende die beheer van die bank, wat 'n amptelike en begunstigde bankier van die Regering was in sy finansiële betrekkinge met die buiteland, in Nederlandse hande te kry

Op 9 Februarie 1888 was die gevraagde aanvangskapitaal meer as volteken by die firma Labouchère, Oyens & Co., dieselfde firma wat in 1890 ook sou sorg vir die verkryging van 'n 10%-aandeel vir Nederlanders in die aanvangskapitaal vir die Nasionale Bank en Munt.

Die Nederlandsche Bank- en Credietvereniging, waarvoor die Boere-deputasie van 1884 na Nederland en ander Europese lande hom onder andere beywer het, was op 'n stewige sakegrondslag gevestig en deur bekwame Nederlandse amptenare bestuur. Die bank het hom in die aangesig van strawwe kompetisie van die kant van verskillende ander plaaslike bank- en ander instellings nie net gehandhaaf en die vertroue van die volk en die regering van die Zuid-Afrikaansche Republiek verower nie, maar ook gaandeweg sy sakebedrywighede uitgebrei.

Die Nederlandsche Bank- en Credietvereniging het nie alleen die Tweede Vryheidsoorlog oorlewe nie maar gedurende die oorlog die saak van die Boere uitstekende dienste bewys deur die oormaak van aansienlike geldsomme wat deur verskillende instansies in Nederland en elders in Europa ten behoewe van dié inwoners van die Konsentrasiekampe ingesamel is.

Die Cafe Riché-gebou in al sy argitektoniese skoonheid en glorie soos die gebou deels na Kerkplein en deels na die suidekant van die Hoofposkantoor front. Let op die beeld van die uil en die Mercurius-reliëfbeeld op die hoek van een van die mees waardevolle geboue van die wesfasade

Uit hierdie bankinstelling van Nederlandse oorsprong, wat hom die bevordering van die belange van die stamverwante Zuid-Afrikaanse Republiek ten doel gestel het en wat veel meer as slegs ekonomiese betekenis vir die Republiek gehad het, het na die oorlog die Nederlandsche Bank voor Zuid-Afrika tot stand gekom, wat op sy beurt weer die Nedbank Beperk geword en tans 'n suiwer Suid-Afrikaanse karakter aangeneem het.

3. RESERVE INVESTMENT BUILDINGS (CAFÉ RICHE)

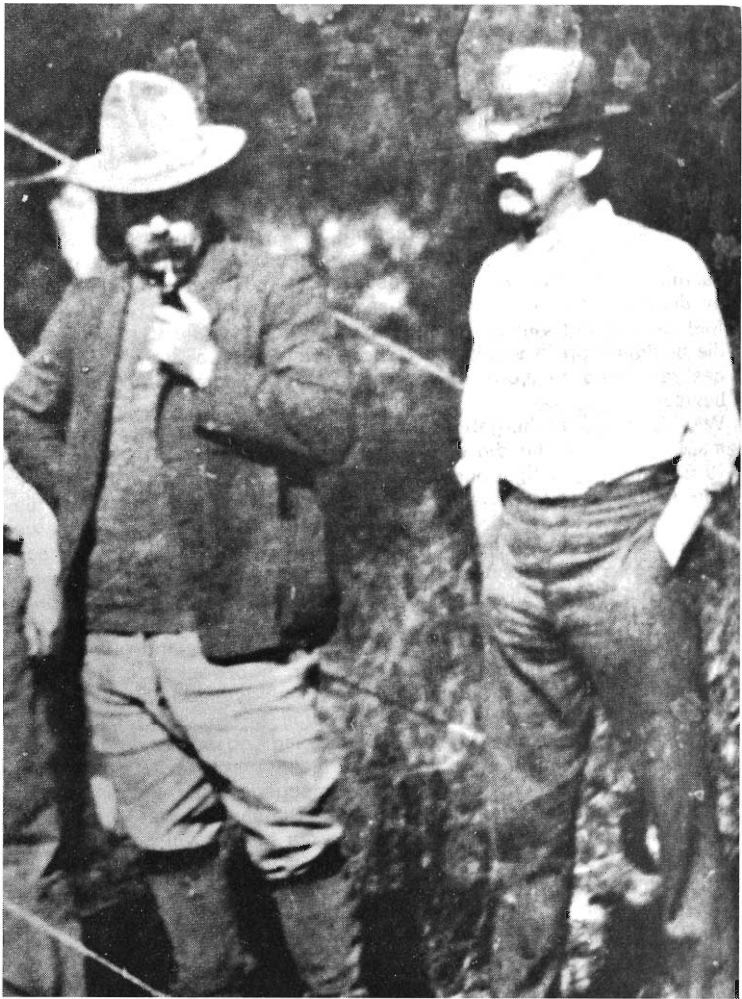
- a. Waar die Nasionale Bank- en Muntgebou, die Law Chambers en die Nederlandse Bankgebou uit die negentigerjare van die vorige eeu dateer, is die Reserve Investment Buildings (Café Riche-gebou), die Hoofposkantoor en die Bank of Africa-gebou in die eerste dekade van hierdie eeu ontwerp en opgerig.
- b. Die stewiggeboude en stylvolle hoekgebou, wat by die meeste Pretorianers bekendstaan as die Café Riche-gebou, is in 1904 ontwerp en in 1905 opgerig.
- c. Aanvanklik het die gebou as die Reserve Investment Buildings bekendgestaan en vanaf sy voltooiing het die sentraalgeleë hoekgebou 'n verskeidenheid van kantore en sakebedrywighede gehuisves.
- d. Interessantheidshalwe kan hier in die verbygaan vermeld word dat 'n woonhuis, wat president M. W. Pretorius in die tweede helfte van die sestigerjare op 'n gedeelte van hierdie erf opgerig het, met sy voordeur en stoep na die plein se kant gestaan het. Hierdie erf was trouens ook die laaste eiendom wat die stigter van Pretoria aan Kerkplein besit het.
- e. Die bekende Café Riche, wat vir geruime tyd in Kerkstraat-Oos gevestig was, het na die voltooiing van die Reserve Investment Buildings daarheen verskuif en die „most luxurious lounge bar in town“ het later so bekend en gewild geword dat die gebou mettertyd en tot op die huidige dag algemeen bekendgestaan het as die Café Riche-gebou.
- f. Die argitek van die Café Riche-gebou, Frans Soff, was vanaf omstreeks 1895 een van die mees vooraanstaande argitekte van Pretoria,
- g. Hy is in Amsterdam gebore waar hy as argitek opgelei is en gepraktiseer het, terwyl hy vir 'n tyd lank ook 'n kunsloopbaan gevolg het. Toe hy aan die begin van hierdie eeu getuienis in 'n hofsak in Pretoria moes aflê, is hy beskrywe as 'n argitek wat in Nederland ook as kunstenaar 'n lewensbestaan gemaak het en bygevolg kennis gehad het van kunstenaars en kuns.
- h. In Pretoria het Frans Soff vir 'n tyd lank as argitek gepraktiseer in vennootskap met W. J. de Zwaan, later ook in vennootskap met ander Pretoriase argitekte terwyl hy vir jare lank tot met sy aftrede in die dertigerjare op sy eie in sy argitekskantoor in die Nederlandse Bankgebou gepraktiseer het.
- i. Afgesien van die intrinsieke waarde van die argitektuur van die Café Riche-gebou, maak die beeldhouwerk wat 'n prominente plek in die ontwerp van die gebou gekry het, iets heel besonder van die Café Riche-gebou. Die gebou spreek van die besondere kunsinnigheid van die ontwerper.
- j. Op die hoekgewel en ook bo-op die hoogste punt daarvan het Frans Soff voorsiening gemaak vir die plasing van 'n Mercurius-beeld en

Die beeld van 'n uit wat deur 'n Italiaanse beeldhouer, Marega, onder leiding van Anton van Wouw geboetseer is en die Mercurius-reliëfbeeld, die handwerk van die beeldhouer Van Wouw, albei uitgevoer in opdrag van die argitek, Frans Soff. Die ander versieringselemente aan die gebou is ook van belang terwyl die konstruksie van die Cafe Riché-gebou van hoogstaande gehalte was.

Foto: Hoofstad

- van 'r uil, terwyl daar op die verskillende gewels ook versierings-elemente aangebring is.
- k. Onlangs is vir die eerste keer bo alle twyfel vasgestel dat die Mercurius-beeld met sy onderskrif **Commerce** 'n skepping was van Anton van Wouw, 'n baie goeie ouer vriend van die argitek. Toe hierdie gebou ontwerp en opgerig is, was Van Wouw reeds 42 jaar oud en Soff 37 jaar.
- l. Toe Van Wouw hierdie opdrag in 1904 ontvang het, was die wapen van die Z.A.R., wat hy meer as tien jaar vantevore geboetseer en op die voorgewel van die Goewermentsgebou aangebring het, reeds in 1901 deur die Britse veroveraar uitgewis en deur die Britse wapen vervang, terwyl die engelebeeldjies, wat hy van gips gemaak het op daardie stadium bokant die vensters van die Standard Bankgebou op die hoek van Buro- en Banklaan te sien was.
- m. Met die sloop van die Standard Bankgebou in die vyftigerjare, is die beeldjies op 'n wenk van Hendrik Pierneef aan dr. Willem Punt, destyds gered en word dit van toe af in die Boomstraatse Museum bewaar.
- n. Wat die Café Riche-gebou van besondere kunshistoriese waarde maak is die feit dat die eerste en enigste beeldhouwerk wat tot in 1905 aan Kerkpleingeboue aangebring is, almal die skeppingswerk van Anton van Wouw was, maar dat die Mercurius-beeld op die hoekgewel van die Café Riche-gebou die laaste bewaargeblewe kunswerk van Van Wouw is, wat van sy eertydse skeppings aan openbare en sakegeboue rondom Kerkplein oorgebly het. Dit het nou eers aan die lig gekom dat Van Wouw die beeldhouer van die Mercurius-beeld was en dat die uil bo-op die hoekgewel onder sy leiding en tot sy finale tevredenheid tot stand gekom het. My inligting is dat die uil destyds deur 'n besoekende Italiaanse beeldhouer vir 'n bedrag van £100 gemaak is nadat hy afmetings van 'n uil in die Pretoriase Dieretuin gemaak het. Gistermiddag het mnr. Murray Schoonraad, dosent in kunsgeskiedenis aan die Universiteit van Pretoria en wat op die oomblik in hierdie gehoor aanwesig is, aan my meegedeel dat die naam van die besoekende beeldhouer Marega was. Die aandeel wat Van Wouw in die vervaardiging van die uil bo-op die hoekgewel gehad het en wat nou reeds meer as 70 jaar die wisselende lewe in wysheid gadeslaan, moet egter erken word en ook dié feit maak hierdie gebou dubbel, ja drie- en vierdubbel bewaringswaardig.
- o. Hierdie opdragte wat die beeldhouer Van Wouw van sy argitek-vriend Soff in 1904 ontvang het, moet verder ook gesien word teen die agtergrond van die posisie van Van Wouw in 1904: Die Krugerstandbeeld het op daardie stadium nog onoopgemaak in kratte in 'n timmerwerf van Wilkenson & Aikermann in Delagoabaai gelê; die hoekfigure was bestem vir Engeland, terwyl die Wapen van die Z.A.R. op die voorgewel van die Goewermentsgebou toe nie meer bestaan het nie. In daardie tyd van 'n gebrek aan opdragte, werkstilte en armoede, het hierdie betreklike groot opdrag 'n welkome uitkoms aan Van Wouw besorg. Hierdie opdrag, tesame met die kunsuitstalling wat in November 1904 in die pasvoltooide Neo-Gotiese Tudor-gebou aan die oostekant van die Kerkplein gehou is en waarop die miniatuurbeelde van die Krugerstandbeeld en die hoekfigure uitgestal is en groot belasting verwek het, het die openbare aandag weer opnuut op die begaafde kunstenaar Van Wouw gevestig.

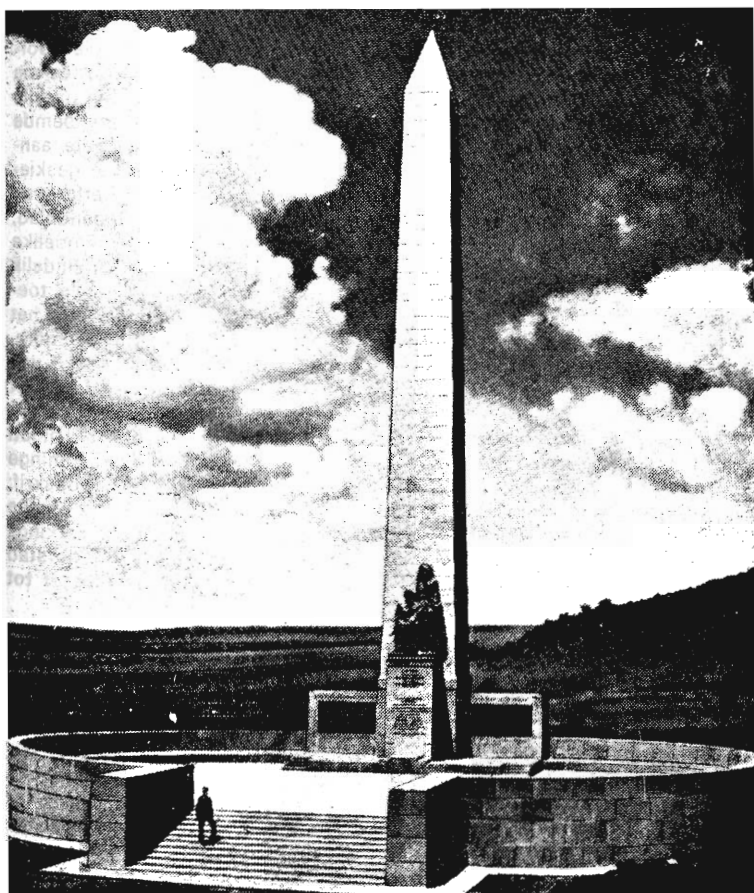
Argitek Frans Soff (ook bekend as kunskenner en -beoefenaar) (regs) en beeldhouer Antoni van Wouw (stukadoor van beroep maar ook bekend as skilder en spotprenttekenaar), wat albei in Nederland gebore en as kunstenaars gevorm is, het sedert die negentigerjare boesemvriende in Pretoria geword. Hul vriendskap en samewerking in Pretoria het gelei tot die totstandkoming van die twee waardevolle kunswerke op en aan die hoekgewel van die Cafe Riché-gebou. Ofskoon op 'n meer beskeie skaal kan hierdie gebou beskou word as 'n Transvaalse voorbeeld van die boubeeldhoukuns wat omstreeks 1900 deur argitek H. P. Berlage in toepassing gebring is, o.a. in sy Amsterdamse Beursgebou. Argitek Berlage het daarna gestrewe om by die ontwerp van sy geboue voorsiening te maak vir die samewerking van beeldende kunstenaars. Dieselfde gedagte kry ons ook by argitek Frans Soff in Pretoria.

- p. Die samewerking wat in 1904 tussen Van Wouw en Soff begin het, en wat tot 'n hegte vriendskap gelei het, het tussen die jare 1906 en 1911 gelei tot die samewerking in 'n prysvraagontwerp vir die Bloemfonteinse Vrouemonument. Die Vrouemonument, wat op 16 Desember 1913 deur mevrou Steyn onthul is, was die werk van Frans Soff, wat vir die argitekswerk verantwoordelik was, en Anton van Wouw, wat die beeldhouwerk gedoen het. Aangesien die ontwerp van Van Wouw en Soff reeds voor Julie 1911 aanvaar is, kor hul samewerking in hierdie verband tussen 1906 en 1911 plaasgevind het, enkele jare dus na die bou van die Café Riche-gebou.
- q. Sal hierdie nuwe feite Sy Edele, die Administrateur en sy tegniese raadgewers, asook die argitekte van die beoogde nuwe geboue, nie tot besinning roep nie en hulle hul sg. finale besluit weer in herooringing laat neem nie? In Pretoria kan die Café Riche-gebou beskou en bewaar word as 'n monument vir die argitek en beeldhouer van die Vrouemonument.
- r. Dan moet hulle ook onthou dat daar omstreeks 1904 in Amsterdam die Beursgebou van dr. H. P. Berlage tot stand gekom het. Dit was 'n pragtige voorbeeld van die sg. boubeeldhoukuns, waar daar 'n samewerking was van die beeldende kunstenaars. Ongeveer dieselfde tyd kry ons hier in Pretoria, wat duisende myle van Amsterdam verwyder is, iets van dieselfde aard ofskoon op baie kleiner skaal. Ook met hierdie feit in gedagte behoort die owerheid met nuwe oë na hierdie skepping van Frans Soff en Anton van Wouw te kyk.
- s. Ten slotte kan nog net vermeld word dat Soff ook die argitek was van die Engelenburghuis, tans die setel van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns; van die eertydse Joodse Gedenksaal in Beatrixstraat, van die herboude Pretoria Klub in Vermeulensstraat, asook van talle woonhuise, waaronder die huise van dr. Bergsma en wyle mnr. N. L. van der Walt in Parkstraat en van wyle mnr. Harry Lorentz, in die omgewing van Sesmyspruit as voorbeelde genoem kan word.
- t. Frans Soff was nie net 'n kunstenaar nie maar ook 'n kunsliefhebber en dit is 'n groot jammerte dat al sy argitekstekeninge en ander kunswerke op sy versoek kort voor sy afsterwe vernietig is.
- u. Die Café Riche-gebou het, myns insiens, afgesien van intrinsieke argitektoniese hoedanighede wat die gebou besit, aanspraak op bewaring op grond van die feit dat sy argitek ook die argitek van die Bloemfonteinse Vrouemonument is. Hierdie belangrike feit, meer as enige ander oorweging behoort vir die Eerste Minister, sy Kabinet, die Administrateur van Transvaal, die amptenare van die Departement van Poswese, van die Departement van Openbare Werke en van die Provinsiale Administrasie asook vir die argitekte van die nuwe beoogde geboue, van die opperste en van deurslaggewende belang te wees wanneer hulle binne afsienbare tyd „finaal” oor die lotgevalle van hierdie en ander historiese geboue aan die westekant van die Kerkplein gaan besluit. **Sal hierdie belangrike nuwe feite wat intussen aan die lig gekom het, naamlik dat die Café Riche-gebou waardevolle beeldhouwerke van Anton van Wouw op sy hoekgewel dra, en dat hierdie twee kunstenaars wat aan die ontwerp, oprigting en versiering van hierdie Pretoriase sakegebou gewerk en van toe af boesemvriende geword het, ook die argitek en**

Die samewerking tussen argitek Frans Soff en beeldhouer Anton van Wouw by die ontwerp en oprigting van die Cafe Riché-gebou in Pretoria (kort na die Tweede Vryheidsoorlog) het enkele jare daarna gelei tot hul samewerking in 'n landswye prysvraag vir die ontwerp van 'n vrouemonument te Bloemfontein. Die eerste vlugtige ontwerp van die bouwerk van die Vrouemonument het Soff in Pretoria gedoen op die agterkant van 'n foto van Van Wouw, wat by die Krugerstandbeeld in Rome geneem is. Tussen die Cafe Riché-gebou met sy kunswerke in Pretoria en die aangrypende Vrouemonument in Bloemfontein, waarby Soff en Van Wouw in albei gevalle betrokke was, is daar dus 'n baie regstreekse verband. Hierdie nuwe belangrike feit wat eers heel onlangs aan die lig gekom het, behoort, myns insiens, ons geagte Eerste Minister en sy raadgewers, die lede van sy kabinet en wie ook al 'n sydelingse of regstreekse aandeel gaan hê in die sloping van die Cafe Riché — sowel as die res van die historiese geboue van die wesfasade, opnuut tot ernstige nadenke te stem.

Fotos: A. C. Bouman: Kuns in Suid-Afrika

beeldhouer van die Vrouemonument was, die hoë owerheidspersone in wie se hande die uiteindelijke lotgevalle van hierdie en ander historiese geboue lê, nie tot nuwe nadenke stem nie?

- v. Argitek Hannes Meiring het sy opinie oor die Café Riche as volg op skrif gestel:

„Dit is een van die beste voorbeelde in Suider-Afrika van die internasionale Westerse „Jugendstil“- of „Art Nouveau“-tydperk van 1900.“

Pretoria

Saterdag, 26 Julie 1975

OPMERKING: Toe dr. Willem Punt nie meer as een van die hoofsprekers op die reuse inligtingsvergadering op Kerkplein kon optree nie — vir redes wat aan die Burgerkomitee verstrekkend is — het hy by die Burgerkomitee en by skrywer hiervan aangedring dat laasgenoemde in sy plek moes optree. Aangesien skrywer sy taak in die hele aanleentheid van die begin af net gesien het as navorser van die geskiedenis van die bedreigde geboue en van Kerkplein, en verskaffer van inligting aan die verskillende koerante (Pretoria News, Oggendblad, Hoofstad en Beeld), was hy aanvanklik nie geneë om aan die vriendelike versoek van dr. Punt (en die Burgerkomitee) te voldoen nie. Uiteindelik het hy tog ingewillig en op kort kennisgewing aantekeninge vir 'n toespraak op skrif gestel. Nadat hy daardie Vrydagnag nooit geslaap het nie en heel nag besig was met die opskrifstelling, het hy Saterdagmôre, 26 Julie 1975, op die pleinvergadering opgedaag met 'n „toespraak“ van ongeveer 20 getikte bladsye. Voor die toespraak gehou moes word, het hy geen geleentheid gehad om die stuk weer deur te lees nie en toe hy aan die woord gestel is, moes hy noodgedwonge uit die vuus uit praat! Op versoek van mnr. Piet Muller is 'n gedeelte van die aantekeninge opgeneem in die pleitskrif aan die Eerste Minister onder die opskrif: **Die historiese geboue van die Wesfasade**, 'n tweede gedeelte is as bylae by die pleitskrif gevoeg: 'n **Nuwe Waardering**, terwyl enkele opmerkings wat die skrywer in die loop van sy toespraak gemaak het, in Hoofstad (30.7.1975, Menings van ons lesers) onder die hofie: **Kerkplein: Stof tot Nadenke** verskyn het.

NASKRIF: As redakteur het ek my die vryheid veroorloof om in enkele gevalle die hofies by sommige koerantartikels te wysig ten einde dit te laat aanpas by 'n korreksie ten opsigte van die inhoud, bv. **President Burgers red krieket op Plein** i.p.v. **Oom Paul red krieket op Plein**, terwyl ek 'n hele aantal korreksies in die artikels self aangebring het, bv. woorde wat verkeerdlik in die mond van dr. Wennie du Plessis gelê is; die legende dat die Staatsgebou nog 'n verdieping hoër gebou is omdat pres. Kruger dit kwansuis hoër as die nabygeleë hotel wou gehad het, ens. Die werklike rede was in die eerste plek om voorsiening

te maak vir 'n raadsaal vir die Tweede Volksraad en bykomende kantore! Ek vertrou dat die joernaliste wat hul bydraes in **Pretoriana** onderoë neem, genoeë sal neem met die wysigings wat die redakteur genoodsaak was om aan te bring. Sommige standpunte en stellings waaroor daar 'n verskil van mening kan bestaan, word egter ongewysig in **Pretoriana** gepubliseer en die feite wat daarin genoem en die standpunte wat daarin uitgespreek word, staan op rekening van die skrywers.

Die Redakteur

Die Eerste Minister Sy Edele B. J. Vorster aan wie die pleitskrif op 5.8.1975 deur die vroue-afvaardiging op versoek van die Burgerkomitee oorhandig is. Ons vertrou dat Sy Edele, in wie se hande die lot van die argitektonies en historiese waardevolle en belangrike geboue van die wesfasade uiteindelik berus, in die stem van die volk die Stem van God sal verneem (soos pres. Kruger van ouds) en mettertyd 'n besluit gaan neem wat sy naam in dankbaarheid kan laat voortlewe in die harte van honderdduisende van sy volksgenote wat 'n hoë prys stel op die bewaring, restaurasie en berutting van die geboue van die wesfasade. Uit die diepte van ons hart pleit ons by u, mnr. Vorster. Indien u ons dringende pleitredes gaan verontagsaam en ons gemotiveerde versoek gaan weier en sodoende die opdrag aan die slopers gaan gee, dan gaan u 'n hartseer veroorsaak wat nie onder woorde gebring kan word nie. Ons vra u baie beleefd en pleitend: Moet asseblief nie toelaat nie dat ons kulturele erfenis in die vorm van hierdie ry historiese geboue aan die westekant van Kerkplein deur stootskrapers van die Provinsiale Administrasie, Gemeenskapsbou en Poswese met die aarde gelyk gemaak en onvervangbaar uitgewis word.

Foto: Hoofstaaf

Die historiese openbare en sakegeboue wat nou reeds dekades lank 'n eie karakter en atmosfeer aan die tradisieryke Pretoriase Kerkplein verleen. Die sewe terdoodveroordeelde geboue (en ook die Capitolteater waarvan die kunswerke intussen 'n openbare vedusie verkoop is) wag nou op die volgtrekking van die doodvonnis. By monde van Burgerkomitee is daar nou weer opnuut vir hul behoud, restourasie en benutting gepleit. Mag daar in hierdie laat stadium deur ons landsowerheid wyslik genade betoon en ons kulturele erfenis sodoende bewaar, gerestoureer en benut word.

Foto: Hoofstad

Genootskap Oud-Pretoria
(Gestig: 22 Maart 1948)

Ons doel: Om te waak oor die
geskiedenis van ons stad en
distrik.

Old Pretoria Society
(Founded: 22 March, 1948)

Our aim: To preserve the past
for the future of our city and
district.

BESTUUR:

EXECUTIVE COMMITTEE:

Ere-President — RAADSLID/COUNCILLOR — Honorary President
MNR./MR. N. T. COETSEE

BURGEMEESTER VAN PRETORIA/MAYOR OF PRETORIA

Voorsitter (Wnd) — PROF. DR. P. C. COETZEE — Chairman (Acting)

O.-voorsitter (Wnd) — DR. C. J. P. JOOSTE — V.-Chairman (Acting)

Sekretaris (Wnd) — MEJ./MISS E. H. FOUCHÉ — Secretary (Acting)

Penningmeester — MNR./MR. S. WELZ — Treasurer

Argivaris — MNR./MR. J. F. C. SWART — Archivist

Redakteur — DR. H. M. REX — Editor

Bykomende Lede — Other Members

MNRE./MESSRS.

T. E. ANDREWS

M. EMMS

A. G. OBERHOLSTER

D. B. OLMESDAHL

W. J. PUNT

DRR./DRS.

N. A. COETZEE

T. H. J. DUNSTON

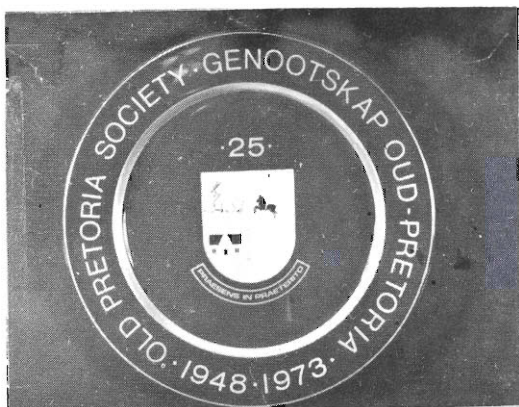
Ouditeure — TAYLOR & GEERLING — Auditors

Bydraes moet gestuur word aan/Contributions to be sent to:
Dr. H. M. Rex, Koninginsingel 377/377 Queen's Crescent, Lynnwood,
Pretoria 0002

Foto van die Bestuur van die Genootskap Oud-Pretoria geneem by geleentheid van 'n afskeidsgeselligheid wat in die tweede helfte van 1975 in die Constantiaklub ter ere van mnr. en mev. W. S. Robertson gehou is. Staande van l. na r.: Dr. T. H. J. Dunston, mnre. T. E. Andrews, A. G. Oberholster, W. J. Punt, F. H. Klokke, M. Emms, S. Welz (penningmeester) en dr. H. M. Rex (redakteur, Pretoriana). Sittende van l. na r.: Mnr. A. P. Smit (sekretaris), prof. dr. P. C. Coetzee (onder-voorsitter) en dr. N. A. Coetzee. Mnr. J. F. C. Swart (argivaris), dr. C. J. P. Jooste en mnr. D. B. Olmesdahl verskyn nie op die foto nie.

Foto: F. T. Dreyer, Trouwstraat 115, Capitalpark. Tel. 25822

Muurbord uitgereik ter herdenking van die Genootskap Oud-Pretoria se 25-jarige bestaan in 1973. R6,00 per bord. 'n Besondere aandenking wat toeneem in waarde. Slegs bekombaar deur persoonlik af te haal by mnr. Mervyn Emms, Kurator, Poskantoor-museum, Nasionale Bankgebou, Kerkplein, Pretoria.

* * *

Ook bekombaar by mnr. Emms 'n beperkte aantal eksemplare van vorige nommers van Pretoria teen 50c stuk.

* * *

Pretorianers word hartlik uitgenooi om lede van die Genootskap Oud-Pretoria te word.

Wall plate issued to commemorate the Old Pretoria Society's 25th anniversary in 1973. R6,00 per plate. An exceptional momento which is increasing in value. Obtainable only from Mr. Mervyn Emms, Curator, Post Office Museum, Old National Bank Building, Church Square, Pretoria.

* * *

Also obtainable from Mr. Emms copies of previous numbers of Pretoriana at 50c per copy.

* * *

Pretorians are cordially invited to become members of the Old Pretoria Society.